

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 16 (16964)

2005 чылдың
ФЕВРАЛЬ 15,
ВТОРНИК

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 20.30
Садар өртээ – 3 рубль.

Селектор хурал

№1 АЙТЫРЫГ-КАДРЛАР БЕЛЕТКЕЛИ

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак эрткен субботада, февраль 12-де, селектор хуралын эрттирген. Ооң ажылга ТР-ниң Чазак Аппарадының харысалгалыг ажылдакчылары, республиканың яамыларының, агентилелдериниң, ведомстволарының, кожууннар болгаш хоорайлар чагыргаларының удуртукчулары киришкен. 2004 чылда республика кадрлар белеткээр

чагыгны канчаар күүсеткениниң, социал адырның албан черлери, тудуг организациялары, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери кадрлар-биле кайы хире хандырттыганының болгаш кадрлар белеткелин экижидер талазы-биле моон соңгаар сорулгалар дугайында айтырыгларны селектор хуралына чугаалашкан.

Ш.Д.Ооржак хуралды ажыдып тура, Тыва Республиканың чаа Чазааның ажыл-чорудулгазында кадрлар белеткели №1 айтырыг болуп турарын айыткаш, бо талазы-биле эрткен чылын чоруткан ажылдың ханы анализин кылып, түңнелин үндүргеш, 2005 чылда кадрлар белеткелин улам экижидерде моон соңгаар чүңү кылырын бо хуралга чугаалажырын дыңнаткан.

ТР-ниң Эртем болгаш өөредилге черлериниң талазы-биле агентилелдин директору Л.Ш. Ондарга сөстү берген. Бедик мергежилдик кадрларны белеткээр ажылды комплекстиг чорудуп турарын ол эгезинде айыткаш, 2004 чылда дээди болгаш ортумак тускай эртемниг 1500 тускай эртемниглерни белеткээр күрүне чагы тургустунганын дыңнаткан. Тускай сорулга-биле республикадан дашкаар өөредилге черлеринче 1594 абитуриент өөренип кирген, ооң иштинден дээди өөредилге черлеринче 1173 аныктар өөренип кирген. Респуб-

ликаның өөредилге черлери 2690 кижини хүлээп алган, ооң иштинде 170 олутту көдээ школаларның доозукчуларына тускайлап берген. 2003 чылга деңнээрге, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче кирип турарларның саны 2004 чылда 4 хуу көвүдээн. Ынчангаш бо талазы-биле байдал чүгээр болуп турарын ол демдеглээн. Ооң-биле чергелештир бо ажылда четпестерни Л.Ш. Ондар чугаазына айыткан. Көдээ школаларның доозукчуларының кол эртемнерге билин кошкак болуп турарындан кирериниң шылгалдаларын дужаап шыдавайн турар, ынчангаш өөредилге черлеринче Кызылдың школаларының доозукчулары хөйү-биле кирген.

ТР-ниң Чазаа кадрлар белеткээрине чогуур сагышты салып турар болу берген, орта чарыгдар акшаны ийи катап көвүдеткен. Эрткен чылын республикадан дашкаар өөредилге черлеринден кирериниң шылгалдаларын хүлээп алыры-биле 90

башкы келген, оларның бүгү чарыгдалдарын Чазак төлээнин Лидия Шуртуевна демдеглээн.

Өөредилге яамызының кадрлар-биле хандырылганын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды П.А. Морозов таныштырган. Республикада он бир муң ажыг башкылар ажылдап турар, оларның хөй нуруузу дээди эртемниг, ылаңгыя орус дыл болгаш физика башкыларының 99 хуузу дээди эртемниг. 2004 чылдың октябрь 1-ниң медээзи-биле алырга, республикада 129 башкы чедишпес, оларның хөй нуруузу даштыкы дыл башкылары болуп турар.

ТР-ниң кадык камгалал сайыдының оралакчызы Т.М.-Н. Ондар сөс алгаш, республикада 1916 дээди эртемниг эмчи, 4423 ортумак эртемниг медицина кадрлары ажылдап турарын дыңнаткан. Дээди эртемниг 143 эмчи хергелеттинип турар, ылаңгыя Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Барыин-Хемчик кожууннарда хөй эмчилер херек.

(Уланчызы 2-ги арында).

Уруглар садында

ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛ ТУРГУСТУНГАН

Тес-Хем кожууннуң Кызыл-Чыраа сумузуна «Ч.Ч. Дандаа» муниципалдыг уруглар садының ажыл-ижинде сонурганчыг чүүлдер-ле көвей. Садиктиң эргелекчизи, улус өөредилгезиниң хоочуну — Зинаида Николаевна Матпааргы. Арга-дуржулгалыг, хоочун башкы садиктиң ажылын бедик деңнелче көдүргени каракка илдең көстүп келир.

Ам ында 55 бичии чаштар өзүп-доругуп, ойнап-хөглеп турар. Борта бир онзалап демдеглек каар чүүл, бичии уруглар назы-хар аайы-биле танцының, ырының, хол-биле кылыр ажылдарның дээш, янзы-бүрү бөлгүмнерде хаара туттунган. Ооң-биле чергелештир хүнде көрдүнген шак аайы-биле дыл сайзырадырының, күш-культураның, чурулганың болгаш чечен чогаалдың кичээл-

дери болуп турар. Ол колдуунда школа кирер назылыг бичии уругларның аразында чоруп турар.

Нитизи-биле уруглар садында техниктиг ажылчыннар-биле кады 28 башкылар ажылдап турар. Хөй чылдарда кижизидикчи башкы болуп ажылдап чоруур Анчымаа Самбуунуң, ыры башкызы Зоя Дажының, ортумак бөлүктө кижизидикчи башкы Саида Баян-

ның, бичии бөлүктүң башкызы Чечена Алдын-Херелдин ажылы өскелерге үлегер-чижек болуп турар деп, садик эргелекчизи Зинаида Николаевна мактап чугаалады.

Садиктиң арыг-силиинге, бичии уругларның омак-хөглүүнге, кижизидикчи башкыларның ээлдек-эвиленинге бо кижиниң сеткили безин чырый бээр.

Бистиң корр.

ЧУРУКТАРДА: садик эргелекчизи Зинаида Матпааргы ажыл-агый эргелекчизи Чечек Дижитмаа-биле ажыл-ижин чугаалажып ораары; дүштеки чөм үезинде.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ТЕРМИНКОМ ТУРГУСТУНГАН

Тыва Республиканың Чазааның чанында терминология комиссиязы тургустунган. Албан езузунуң болгаш өске-даа терминнерниң орус дылдан тыва дылче база тыва дылдан орус дылче очулгазында карышкактар эскертинип турары-биле холбаштыр ол базым кылдынган.

Терминком болза албан езузунуң сөзүглелдеринде ажыглаттынып турар терминнерниң очулгазының чаңгыс аай болурун хандырап ужурлуг. Ук комиссияны «Шын» солуннуң кол редактору А.О. Хертек удуртур, ооң оралакчызы Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунуң директору В. Март-оол болган, нитизи-биле амгы терминком 11 кижигүнден тургустунган.

Леонид НАТПИТ-ООЛ.

АЙ САНЫНДА АКША ТӨЛЕВИРЛЕРИ

Эрзин кожуунда федералдыг даңзыже кирген чиигелде алыкчыларының саны — 779, республика даңзызында — 349 кижиге бар. Оларның 333-ү күш-ажылдың хоочуннары, 17-зи — тылдың ажыл-ишчилери, репрессиядан когараан бир кижиге бар.

Федералдыг даңзының чиигелде алыкчылары акша төлевирлерин долузу-биле январь айда-ла алган. Республика даңзызының чиигелде алыкчылары төлевирни кожууннуң ажаалга банкызын таварыштыр бо неделяда ап эгелей берген.

Кожуун чагыргазы январь 31-де айтырыгларга харыыларның

«төгерик столун» эрттирген. Аңаа Пенсия фондузунун, социал хандырылга эргелелиниң, чонну ажылга хаара тудар төптүн, ыяап-ла медицина камгаладылганының ажылдакчылары киришкен.

Амгы үеде чиигелделиг 101 кижиниң 26 муң рубль түңгө эмнер-биле хандыраарына чагырлары кирген. Эрзин суурда «Гелиос» аптекада 18 муң рубль түңгү 37 аңгы аттыг эмнер чедип келген.

Санатор-курорт эмнээшкениниң чиигелделиг путевкаларын январь айда 15 кижиге алгаш, дыштангаш келгеннер. Февральда «Шира», «Белокуриха» болгаш «Чедер» курорттарже чиигелделиг путевкалар-биле 23 кижиге, ооң иштинде 3 уруг дыштанып чоруур. Мерген ОНДАР.

Кажан? Кааа? Чүү? Сонургантаалыңар

ЧҮҮЛДҮГ ДЕП КӨРГЕН

РФ-тиң культура болгаш массалыг коммуникациялар сайыды Александр Соколов чурттуң массалыг информация чепсектериниң кол редакторларының бөлүүнүң Россияга «Россияның алдарлыг журналисти» атты тургузарының дугайында саналын чүүлдүг деп көрүп турар. Ону ол средада «Новости» РИА-га медеглээн.

«Амгы үеде чогаадыкчы ажылдакчының эрге-байдалының дугайында хоойлуну ажылдап кылып турар, ол чүнүң-даа мурнунда массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге хамааржыры чугаажок» деп, Соколов чугаалаан.

«Бодум хуумда ол саналды деткир мен, «Россияның алдарлыг журналисти» атты ук адырга 10 чыл ажыг ажылдап каапкан, журналистиканың хөгжүлдезинге ачы-хавыязын кириген эң салымчаяанның профессионал журналистерге тыпсыр ужурлуг деп санаар мен» деп, сайыт түңнээн.

ЧАЗЫН АЖЫГЛАЛГА КИРЕР

Кызылда чаа аэропорт тудуу колдуунда дооступ турар.

Амгы үениң негелделеринге дүүшкен чаа дериг-херекселдерни ында салган. Тудуг частан бээр ажыгдалга кирер. Делегей чергелиг аэропортка чаа специалистер

херек апаарын «Тыва авиа» бүдүрүлгезиниң чиигине директору С.С. Кужугет дыңнаткан.

ЭКСКАВАТОРЛАР ҮРЕЛГЕН

Каа-Хем хөмүр-даш уургайында кыштың соогуңуң салдары-биле экскаваторлар үрелген.

Ол байдал хөмүр-даш сөөртүлгезинге улуг бергедээш-киннерни болдуруп турар.

УЛУГ ШАҢНАЛДЫ ТЫПСЫР

Делегейге тайбың дээш демиселге улуг үлүг-хуузун кирип, тибет чонну кыдат эжелелден хан төгүүшкүнү чокка хостаар дээш карак кызыл ажыл-чорудулгазы дээш, Чырыткылыг XIV Далай-Ламага бо чайын Германияга келирге, 25 муң евро түңгү улуг шаңналды тыпсыр деп турар.

ЫДЫКТЫГ ВАЛЕНТИН ХҮНҮ

Февраль 14 — ыдыктыг Валентин хүнү.

Бо байырлалды Тывага чоокта демдеглек эгелээн-даа болза, аныктарның ынак байырлалы бооп бар чыдар. Ук байырлал ынакшышкан аныктарның өг-бүлө тудуп бадылажыры-биле холбашкан. Ынчангаш чыл санында Кызыл хоорайга чаа өг-бүлелер немежип турар. 2003 чылда — 450, 2004 чылда 725 анык өг-бүлелер немешкен. Бо чылдың баштайгы ийи айында безин 35 өг-бүлө немешкен.

Бистиң корр.

№1 АЙТЫРЫГ— КАДРЛАР БЕЛЕТКЕЛИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Оон аңгыда аптекаларда тускай эртемнигер чедишпейн турарын ол чугаалаан.

Тудуг организациаларында, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый бүдүрүлгелеринде тускай эртемниг, мергежилдик кадрлар чедишпейн турарын ТР-ниң тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыды А.Б. Свинцов саналыга демдеглээш, бо айтырыгны шиитпирлээр хемчеглерни ап эгелээш дыйнаткан. Чөөн-Хемчик кожуун чагырганын баштыңың оралакчызы Х.Б. Ооржакка сөстү берген. Кожуунда кадрлар-биле ажилдын байдалын ол билбес болганында тодаргай чүве чугаалап шыдаваан, чүгле эмчилер, даштыкы дыл башкылары кожуунда чедишпейн турарын дыйнаткан. Кожуунда кадрлар ажилы харыылаар дарга чок-даа болза, бо чугула херекке кожуун чагырганы доктаамал кичээнгейни салып турарын Эрзин кожуун чагырганын даргазы А.Ч. Комбу саналыга айтыкташ, тудуг, электри харылзаа кадрлары чедишпейн турарын чугаалаан.

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы, кадрлар белеткелениң ажилын боттандыра ажилчын бөлүктүн удурткучу Ш.В. Кара-оол санал бергеш, Ш.Д. Ооржактын кадр белеткели №1 чугула айтырыг деп санаанын бүрүнү-биле деткээн. Кадрлар чурттуң бурунгаар шапкын хөгжүлдесин, келир үезин харыылаар кончуг харысалгалыг кижилер болур, ындыг болганда билин шыырак, мергежили бедик тускай эртемнигерни белеткээри чугула айтырыг болуп турар. Ындыг болганда кайы-даа адырның удурткучу бүрүзү боже сагыжын салыр, ол дээш харысалгалыгын айтыткан. Ажилчын бөлүктүн ажил-чорудулгазын үрө-түннелдик болдуруп, оон составына улуг кожууннарның төлээлерин кириерин ол саналдаан.

Селектор хуралының түннелин Ш.Д. Ооржак үндүрүп тура, кадрлар белеткелени экижидер дize, кандыг айтырыгларже ки-

чээнгейни салырын чугаалаан. Ш.В. Кара-оол удурткан ажилчын бөлүктүн планын хынамчалыг тургузар, ону Чазак хуралына бадылаар. Кожууннарга, хоорайларга, сумуларга ажилчын бөлүктөрнү тургузар. Бирги ээлчегде кадрлар-биле хандырылганын чер-черлерде байдалының анализин кылыр. Чеже хире кадрлар барын, каш херегин тодарадыр, моон соңгаар чүнү кылырын шиитпирлээр. Школа бүрүзүнүн доозукчуларының, эрткен чылын дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче кирбейн барганнарны каяа өөренирин, чүнү кылырын илередир. Өөредилге чоорту өртектиг болу бээр, ындыг болганда уругларын боттарының хереңгизи-биле өөредип ап болур өгбүлелерни, амыдыралы чединмес ада-иелерни, өскүстөрнү тодарадыр. Ол ышкаш республиканын бүгү ямылары, ведомстволары, агентилелдери, компаниялары, нитилелдери, бүдүрүлгелери, кожууннары, хоорайлары боттарының хереңгизи-биле чеже хире кадрны өөредип ап болурун илередир.

Социал-экономикиг, юридиктиг блоктун кадрларын хөйү-биле белеткээринче хуралдың киржикчилеринин кичээнгейин Дарга угландырган. Оон иштинден экономика, көдээ ажил-агый тускай эртемнигерин белеткээри кол айтырыг деп, ол санаан. 2004 чылда чурттуң улуг-улуг дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче 1549 кижини өөредип чорутканы эки көргүзүг болур, ону 2005 чылда 1600 кижиче чедир көвүдөдир сорулганы салган.

Кадрлар белеткелени политиктиг күрүнө ужур-дузалыг айтырыг, республиканын салым-чолу оон хамааржыр. Ынчангаш бо айтырыгны Чазак хуралдарына, Чазакка моон соңгаар сайгарып чугаалажыр, ону чогуумчалыг шиитпирлээр хемчеглерни Тыва Республиканын чаа Чазаа алырын, бо талазы-биле негелдени күштелдирерин түннелинде Шериг-оол Дизижикивич чугаалаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ОТЧЕТ-БИЛЕ ТАНЫШКАШ...

2004 чылда республиканың социал-экономикиг хөгжүлдесинин дугайында ТР-ниң Чазааның отчету республика солуннарына парлааттына бээр билек, оон-биле таныштым. 2004 чылда Тыва Республика Россияның составына эки тура-биле каттыжып киргениниң 60 чылын, найысылал Кызыл хоорайының үндезилетинин тургустунганының 90 чыл болганын бүгү чон калбас-биле байырлап эрттирдис. Ол байырлалдарны эрттиреринге көрдүнгөн 81 хемчеглерниң 36-зы күөсеттинген, а 45-и 2005-2006 чылдарда күөсетинеринин чадазында келгенин отчетта айтыткан-дыр. Отчет ниитизи-биле 6 улуг кезектен тургустунган. Мээң амы-хууда эң-не эки үнелеп көргөн чүүлдерим: бирээде, көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлери чоокку үениң 4-5 чылдарында оранчок хөй продукцияны бүдүргенин эки деп көрдүм. Чер ажилындан хөй дүжүттү алган, республиканың бюджеттен хандыртынар организациаларына 400 тонна картофельди, 300 тонна ногаа аймаан

берген. Тарааның ортумак дүжүдү бир гадан 10,5 центнер, картофельдиң 103,2, ногааларның 97 центнер, өзүлдө дараалаштыр 26,4, 4,8 болгаш 5,1 хуу болган. Мал ажилының 1242,7 млн.рубль продукциязын бүдүргөн. Малдың бүгү хевирлеринин баш саны өскөн.

Ийде, республика бюджетинче боттун орулгаларын кириери 2003 чылдың деңгелинде 27,4 хууга өзүлдиге болган. Ол дээрге 1192,8 млн.рубль-дир.

Уште, социал адырны бюджеттен акшаландыраарын 24 хууга улгаттырганын улуг чедишкени деп көрдүм.

Дөртте, корум-чурум айтырынын быйжылаарына, оорлайыр чоруктар-биле демисежиринче Чазак улуг сагышты салып, мурнуку чылдардан эки көргүзүлгелерни чедип алганы эки-дир.

Отчет-биле танышкаш, 2004 чылда Тыва Республиканың Чазаа күженишкенин ажилдаан-дыр деп санааш, бодум хуумда Чазактын ажил-чорудулгазын эки деп үнелээр-дир мен.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

Кызыл хоорай.

БОТ-БАШКАРНЫРЫ ЧОГУМЧАЛЫГ

Тыва Республиканың Чазааның чаа структуразын бодум хуумда чүлдүгүнүп деткип турар мен.

Чазак кежигүннеринде республиканың мурнунда салдынган сорулгаларны шиитпирлээр аргашинектиг, эртем-билиглиг, аргадуржулгалыг кадрларны томуйлаан. Ямылар бодунга хамаарышкан айтырыгларны бот-башкарып шиитпирлээр, ажилдаар

кылдыр тургусканы чогуумчалыг-дыр. Ынчангаш олар ажыктыг, хөй чүүлдерни бүдүрүп болур аргалыг болу берген.

Республиканың кожууннарына, сумуларына Чазакта дег оралакчы даргаларның санын кызылары чугула деп бодалдыг мен.

Оолак КАРА-САЛ.

Чөөн-Хемчик кожуун,
Чыраа-Бажы суур.

Эрге-чагырга- биле ажык чугаа

Февраль 10-дан эгелээш, ТР-ниң Чазаа бодунуң 2004 чылда Тываның социал-экономикиг хөгжүлдесинин талазы-биле чоруткан ажилының отчету-биле таныштыра ажилдарны эгелей берген. Ону республиканың парламентазына сайгарып көөр кылдыр кириеринин бетиңде Тываның чурттакчы бүрүзү республиканың сайгытырына болгаш күөскөч эрге-чагырганың албан-дужаалдыг кижилеринге оларның кылган ажил-чорудулгазын бодунуң үнелелин амы-хуузуңда чугаалап бээр аргалыг болган.

Хоойлу езугаар алыр болза, Чазак чон мурнунга тайылбырлыг илеткелдер кылыры албан эвес, бодунуң ажилының түннелдерин Улуг Хуралга сайгарар кылдыр кириер болуп турар. Ынчалза-даа республика Баштыңының негелдени езугаар 90 чылдарның ортузундан эгелээш, Отчетту баштай чонга, оон соонда парламентазына таныштыраары чанчыл болу берген. Чон-биле ужуражылгалар үезинде чүгле тайылбыр ажилын чорутпайн, кижилер-биле хуннун чидиг айтырыгларына хамаарыштыр ажык чугааны чорудуп, чурттакчы чоннун саналынын болгаш шүгүмчүлелдерин чыып турар. Ол саналдары болгаш шүгүмчүлелдерни тускай

Хуннун эң чугула айтырыгларына хамаарыштыр саналдар, бодалдар

делтерлерге чыгаш, соңгукчуларның чагырганының күөселдесинин планын хевирлээр. Моон мурнунда чылдарда оларның саны 1000 ажып турган.

Тус чер бот-башкарылганын тургустунуп эгелээнинден болгаш оларның биле күрүнө эрге-чагырганының аразына бүрүн эргелерни кызыгаарлаанының түннелинде ол чагыгларны республика, кожуун, суму деңгелдеринге аңгылап турар апарган. Чазак уруглар садтарын, школаларны, эмнелгелерни, оруктарны дээн чижектиг амыдырал хандырылганын чугула объектилеринин тудугларын бодунга хүлээнип алган. Кожуун болгаш суму иштинге хамааржыр айтырыгларны шиитпирлээрин тус чер бот-башкарылганын органны шиитпирлеп турар.

Кижиче бодаарга, Улуг Хурал мындыг янзылыг практиканы ийи холу-биле деткир ужурлуг-даа ышкаш, чүге дээрге депутат бүрүзүнүн чон мурнунга күөседир ужурлуг хүлээлгелерин Чазак эки туразы-биле хүлээнип ап турар-дыр. Ынчалза-даа ындыг эвес болган. Оон кадында отчет кампаниязын үрө-түннелдик чорудуп турар боорга, депутат корпусу Чазакке хир-чамныг сөстөр октаар апарган. Чоннун бодалы оларның бодалындан көңүс аңгы болуп турза-даа, депутаттар ону безин херекке албас бооп турарлар. Чон

Чазактын ажилын «беш» азы «дөрт» демдекке үнелеп турза-даа, Улуг Хуралдың, ылаңгыя Хоойлужудулга палатазының депутаттары, дөмей-ле Чазак Отчедун баксырадыр арганы тып алыр дээн оралдажышкыннарын соксатпас болуп турарлар.

Амгы Отчеттун парламентаге канчаар эртерин үе көргүзе бээр. Ынчалза-даа ам безин ол сайгарылга чиик эвес болур дээрзин баш удур догаштырып болур. Моон чылдагааны Отчеттун бодунда-даа эвес, а Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эртежик-ле удурланы эгелээнинде болуп турар. Сөөлүг хуннерде болушкуннар база-ла ындыг угланышкынныг чоруп турар. Оларның бирээзи – 2005 чылдың бюджетин хүлээп албааны. Ол чүүл республиканы федералдыг хоойлужудулганы хажыдарынче албадап турар. Чоннун соңгуттуруп алган депутаттары «Чазакка багай болган тудум, бистерге улам эки болур» деп принцип-биле хөдөлип турары билдингир.

Чазактын Отчедун чонга, ажилчын коллективтерге чедирип таныштыраар, ону тайылбырлаар ажилдакчыларның ажилчын бөлүүн ямылар болгаш ведомстволар удурткучуларын тургускаш, оон санын доктааткан. Кызылга кампания февраль 15-ке, а кожууннарга – февраль 19-ка чедир доостур.

Т. МОНГУШ.

«Таптыг ажылдап көрүңерем, депутаттар!»

«Шын» солунга 2005 чылдың февраль 5-те №13 үндүрүлгезинге «Палата №6 дижир апарган» деп чүүлге хамаарыштыр бодунуң бодалдарымын бижип олур мен.

Шынап-ла, ХП-ниң 10 комитетинде депутаттар улуг акшалыңгы, дээп болбас эрге-дужаалдыг «ажылдап» оларлар болгай. Соңгукчулар оларны чоннун сонургалдарын камгалап ажилдазын дээш соңгуп-шилип алырга, олар хөй акша-төгерикке тотканы ол чүве бе, чонун безин бодавас, оларның сонургалдарын херекке-даа албас болур-дур. Ай санында 30-35 муң рубль ап турар улус ындыг-даа чүве ирги бе, республика бюджетин бадылавайн, Чазак биле боттарының аразында чөрүлдээлери дээш чонну хилинчектеп турар аан? Россияның барык шупту субъектилери боттарының бюджеттерин бадылап алган, а бистер дээрге Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының удурткучуларының амы-хуузу бодаар чоруу дээш бюджетивис ам-даа доктаадып чадап турар-дыр бис. Ыракка ыядынчыг, чоокка чованчыг-даа чүве-дир моонар.

Чамдыкта кижиче чөгенгеш: «Боттары чылыг-чымчак кабинеттерде, каас-коя квартираларда, чаа машиналарда олуруп алган, бөдүүн чонну бодап билбес болгаш, ынчаар чаңнаары-даа чөп-даа чүве ыйнаан харын» деп бодай бээр. Тывалар-ла болгаш,

чүве ытывас, кээргенчиг улустур бис ийи але. Бистен өске черлерде Чазак биле парламент эптиг-найыралдыг, чон дээш ажилдап чоруур күрүнелер база барла болгай. Олардан үлегер ап, бот-боттарывысты деткижи, демниг ажилдаары чугула эвес-тир бе, хүндүлүг депутаттарывыс? А силер дээрге чаңгыс сери адаанда ажилдап турар хиреңерде аас-дыл, шош-содаа үндүрүп, үеннеп, кара туразында чаңап турар-дыр силер. «Ажыл кылып билбес, азыралдан тоткан болгаш, алгыжып-кыржырынга өйлежи берген-дир» деп чон силерни чугаалажып турар-ла болгай. Хоойлужудулга палатазының даргазы В. М. Оюн чокшуп-чокшуп алгаш, кабинетинин эжинин аксынга шагдаалар тургузуп алгаш, оларның кададының адаанга ажилдап турган суг дээрге каттырынчы-даа, чөгенчи-даа кончуг. Ындыг улус чыл бюджетиде дээн чижектиг нарын хоойлуларны канчап бадылап турар чор? РФ-тиң Кеземчечорудулга хоойлузуңга мал оорунуң дугайында чүүл кириер дээш чадап каанывысты сагындырып болур мен – херек кырында бистин депутаттарывыс ажилдавайн турар дээрзинин база бир бадыткалы ол ышкажыл.

Ынчаар «ажылдап» турар депутаттарның чон аразында аталдары кудулап, оларның хүндүткелин чидирип турары-даа чөп болбайн канчаар. Солун-сеткүүлге бижир чүвези – хоп-чип, алгыш-кырыш, чогуш-содаа апарган депутаттары, шынап-ла, кым хүндүлээр боор харын. Соңгудалар үезинде барааны, аксы-сөзү, аазашкыннары чагай турган, херек кырында Чазак-биле чаңгыс безин айтырыгны эп-чөп-биле дугуржуп тургаш, шиитпирлеп албас депутаттарның чөс-холазын чылдың-на көөрү чалгааранчыг-даа, түвектиг-даа апаар чүве-дир. Ажил-албан талазы-биле маргылдаалыг айтырыгларның туруп кээрин кым билбес боор, ынчалза-даа боттарының ажык-кончаазын бодаар депутаттарның кевин-херекчөк чүүлдер дээш чонун утпатары – мен бодаарымга, кандыг-даа өршээл турбас частырыг-дыр.

Ынчангаш, эргим хүндүлүг депутаттар, «чон оруу чоон» дээрзин утпайн, кажан-бир силер дээш соңгуп чораан кижилериндерден дилени бээринер чайлаш чок дээрзин бодап чорууру артык эвес хире апарган-дыр. Чогуш-содаа, алгыш-кырыш үндүрер чоруунар соксадып, таптыг ажилдап көрүңерем деп дилээр кижиче-дир мен.

Эрексен БОРАНАК,
күш-ажылдың хоочуну.

Тыва Республиканың Конституция судунуң хуралына дыңнаар херекти көөр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУНУҢ ШИИТПИРИ

«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция судунуң 46, 50 болгаш 76 чүлддеринге үндезилээш, Тыва Республиканың Конституция судунуң шиитпирлээни болза:

1. Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүлүн тайылбырлап бээр дугайында Тыва Респуб-

ликаның Чазак Даргазының кириген негелдесинин талазы-биле херекти 2005 чылдың февраль 17-де 10.00 шакта Тыва Республиканың Конституция судунуң бажыңына чугаалажыр. Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудум-

чузу, бажың 11.

2. Бо шиитпирни республиканың «Шын», «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

3. Бо шиитпир ону хүлээп алган хүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Конституция судунуң даргазы О.Л.С.САЛЧАК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2004 чылда Тыва Республиканың аныяк эртемденнерин деткири-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналдарының (грант) конкурс тилекчилериниң даңзызын бадылаар дугайында
2005 чылдың февраль 3 № 65 Кызыл хоорай

«Тыва Республиканың аныяк эртемденнерин деткири-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналдарын тургузар дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2003 чылдың август 11-де № 356 Чарлыын, «Тыва Республиканың аныяк эртемденнерин деткири-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналдарының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2003 чылдың сентябрь 3-те № 617, «Тыва Республиканың аныяк эртемденнерин деткири-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналдарының талазы-биле конкурс эрттирер Чурумну бадылаар дугайында» 2003 чылдың ноябрь 5-те № 781 доктаалдарын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1.2004 чылда Тыва Республиканың аныяк эртемденнерин деткири-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналдарының конкурс тилекчилериниң даңзызын бадылаар (кошкан).

2.Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлериниң талазы-биле агентилели 2004 чылда Тыва Республиканың аныяк эртемденнерин деткири-биле шаңналдар конкурзунуң тилекчилерин шаңнаарына холбашкан организастыг айтырыгларны шитпирлээрин боттандыраар.

3.Бо доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4.Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал политика айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 3-те № 65 доктаалы-биле бадылаан

2004 чылда Тыва Республиканың аныяк эртемденнерин деткири-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының шаңналдар конкурзунуң тилекчилериниң даңзызы

Медицина талазы-биле

1.Дамырак Дарташевна Ховалыг— республиканың № 1 эмнелгезиниң эндоскопия салбырында эмчи

Гепатопанкреатодуоденальдыг зонага янзы-бүрү аарыглар үезинде ыйлаңгы өөскүүр вариантыларга рентгеноскоптуг диагностика дээш

2.Шораан Борисович Хертек— республиканың № 1 эмнелгезинде эмчи-эндоскопист

Ажыг-Суг (Чаа-Хөл кожуунда) аржаанга 12 чүстүг шөйүндүгө оюлган аарыын эмнээриниң түңнелдерин деңнеп үнелээни дээш

Биология болгаш экология

3.Кежикмаа Владимировна Кыргыс— ТывКУ-да 3 чыл өөренип турар аспирант Иштики Азияның (Тываның) Сангилен даглары—генофонд талазы-биле онзагай үнүштерлиг чер деп шинчилели дээш

4.Мөңгө Владимирович Биче-оол— биосфера шинчилелдериниң Успа-Хөлде делегей төвүнүн эртем ажылдакчызы

Успа-Хөл ыйгылаажының экосистемаларының мониторинг, бойдус-ажылгал болгаш модель айтырыгларына электроннуг картаны тургусканы дээш

Экономика

5.Тана Михайловна Ойдуу—РЭА-ның СС-тиң ТИКОПР-да эртем ажылдакчызы Тыва Республиканың казар байлактыг

«Тыва Республиканың девискээринге чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээр субсидияларны бээриниң чурумун болгаш негелделерин бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың декабрь 22-де № 1172 доктаалына өскерилгелер кирир дугайында
2005 чылдың февраль 4 № 68 Кызыл хоорай

«Федералдыг чуртталга политиказының үндэтинериниң дугайында» Россия Федерациязының Хойлузунуң 15.4 чүүлүн, «Чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээр субсидияларны бээр дугайында» Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың август 30-де № 444 доктаалын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың девискээринге чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээр субсидияларны хамаатыларга бээр Чурумну болгаш негелделерни бадылаар

черлерин шингээди алырының социал-экономиктиг айтырыгларын шинчилээни болгаш даг-үлетпүр агломерацияларын тургусканы дээш

Гуманитарлыг эртем

6.Валерия Сергеевна Кан—ТГШИ-ниң эртем ажылдакчызы

Тыва Республикага националдар аразының харылзааларына парлаган салдары болгаш ролю деп ажылы дээш

7.Сайзана Сергеевна Товуу—ТывКУ-да башкы

Тываларның чаңчыл апарган болгаш амгы үедеги байдалы деп ажылы дээш.

Математика

8.Алексей Игорьевич Сотников—ТывКУ-да башкы

Делгемнерниң дес-дараалашкак структуразын чогаадып кылганы дээш

Бүдүрүлгө технологиязы

9.Эдуард Сандак-оолович Монгуш—ТывКУ-да башкы

Керамиктиг кылыглар тургузугларын ажылдап кылганы дээш

Көдээ ажыл-агый эртемнери

10.Елена Евгеньевна Кузьмина—Тываның көдээ ажыл-агыйының ЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы

Иммуногенетиктиг маркерлер талазы-биле сарлыктар генофондузун үнелээни дээш

формула-биле тодарадыр:

$$C_1 = \text{ОСН} \frac{\text{МДД}_p \cdot D}{100}$$

C_1 —субсидияның хемчээли (рубль-биле);
ОСН—чарыгдалдар (рубль-биле), ону бо Чурумнуң 19-21 пунктуларына дүүштүр тодарадыр;

МДД_p—Тыва Республиканың Чазаның доктаатканы өг-бүлениң нити орулгазына чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээр хууда чарыгдалдарның болдуруп болур девискээр стандарты (хуу-биле);

D—өг-бүлениң каттышкан орулгазы (рубль-биле), ону бо Чурумнуң 30 пунктузунда доктаатканын езугаар санаар.

Өг-бүлениң кижиги бүрүзүнге онааштыр ортумак орулгазы Тыва Республиканың Чазаның доктаатканы, чурттал болурунун адаккы хемчээлинден чавыс болза,

«Күш-ажылдың хоочуннарына, тылдың ажыл-ишчилеринге, агартканнарга, политиктиг репрессияларга таварышкаш, пенсионер азы инвалид апарган кижилерге ай санында акша төлевир боттандыраарының Чурумнуң болгаш хемчээлдериниң дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың декабрь 28-те № 1201 доктаалына өскерилгелер кирир дугайында
2005 чылдың февраль 5 № 81 Кызыл хоорай

Ай санында акша төлевирлериниң түңнерин тодарадырына холбаштыр хей-ниити организациялары-биле ужуражышкыннарның түңнелдерин барымдаалааш, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1.«Күш-ажылдың хоочуннарына, тылдың ажыл-ишчилеринге, агартканнарга, политиктиг репрессияларга таварышкаш, пенсионер азы инвалид апарган кижилерге ай санында акша төлевирлерин боттандыраар Чурумнуң болгаш оон негелделериниң дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың декабрь 28-те № 1201 доктаалының 1.1 адаккы пунктузунга дараазында эдилгени кирир:

«1.1.Күш-ажылдың хоочуннары—айда 422 рубль, ону социал деткимчениң дараазында хемчеглерин дуглаарына ажыглаар: диштерни халас кылдыраарына (үнелиг

2005 чылда чуртталга болгаш коммунал ачы-дуза төлевириниң болгаш чурттаар оран-бажыңга капитал септелге чарыгдалдарын дуглаар республика стандарттарының дугайында
2005 чылдың декабрь 22 № 1173 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязына чуртталга-коммунал ачы-агыйына реформа дугайында» Россия Федерациязының Президентизиниң 1997 чылдың апрель 28-те № 425 Чарлыын боттандыраар сорулга-биле «2005 чылда чурттаар оран-бажыңга капитал септелгезинге чарыгдалдарны дуглаар чурумнуң болгаш чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээр федералдыг стандарттар дугайында» Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың август 26-да № 441 доктаалын удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1.2005 чылда республика стандарттарын мынчаар доктаадыр:

— чурттаар оран-бажыңның ниити шөлүнүн 1 дөрбелчин метр шөлүнге чуртталга-коммунал ачы-дузазы көргүскен үстүү өртөөн Тыва Республикага ортумаа-биле 37,4 рубль;

— хамаатыларга чедирген чуртталга-коммунал ачы-дузазының төлевирлер деңнелин ниитизи-биле бүгү хевирлерге 100 хуу хемчээлге;

— хамаатыларның чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээринге хууда чарыгдалдарының үстүү хемчээлин өг-бүлениң каттыштырган орулгазының 22 хуузуна;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

субсидияның хемчээлин мындыг формула-биле тодарадыр:

$$C_2 = \text{ОСН} \frac{\text{МДД}_p \cdot D \cdot K}{100}$$

C_2 —субсидияның хемчээли (рубль-биле)

K-формула езугаар санаан коэффициент эдилгези:

$$K = \frac{\text{СД}}{\text{ПМ}}$$

СД—өг-бүлениң кижиги бүрүзүнге онааштыр ортумак орулгазы (рубль-биле), ону бо Чурумнуң 29 пунктузунда доктаатканын езугаар санаар;

ПМ—чуртталга болурунун адаккы хемчээли (рубль-биле)

2.Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый ямызынга (Свинцов) дагзыр.

металлдар болгаш металл-керамика өртөө төлээр чарыгдалдардан аңгыда), хоорайның пассажир транспортунга халас чорурунга (таксиден аңгыда), телефон болгаш радиога абонент төлевириниң 50 хуузу, чуртталга-коммунал ачы-дузазының 50 хуузу, төп одалгазы чок бажыңнарда чуртталга турарларга хөмүр-даш өртөөнүн 50 хуузу, сезоннуг тарифтерниң күштүг хуусаазында хоорай кыдыының суг транспортунга чорурунун 50 хуузу төлээринге чарыгдалар.

2.Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал политика айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

3.Бо доктаал 2005 чылдың февраль 1-ден эгелеп күштүг болур.

— чурттаар оран-бажыңның ниити шөлүнүн 1 дөрбелчин метр чуртталга фондузунга капитал септелге өртөөн айда Тыва Республикага ортумаа-биле 2,2 рубль.

2.Тус чер бот-башкарылга органнары чурттаар оран-бажың тударына болгаш септелгезинге өртөөктер, а ол ышкаш чурттаар бажыңнарга коммунал ачы-дузазының тарифтерин тургузарда, чонга чуртталга-коммунал ачы-дузазы чедирген организацияларның экономиктиг үндэзилээн чарыгдалдарын дуглаарын, ындыг ачы-дуза чедирилгезиниң шынарына хамаарышпас экспертизаларны болгаш стандарттарны кылганын барымдаалаар.

3.Бо доктаал 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

4. «2004 чылда чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээриниң республика стандарттарының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың январь 14-те № 37 доктаалын күш чок деп санаар.

5.Бо доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

6.Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын чуртталга-коммунал ажыл-агыйына реформа талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединге дагзыр.

УРЕЛИК, СООК АВТОБУСТАР

Кышкы үеде үрелик, соок автобустарга чорууру пассажирлерге дыка берге. Узун оруктарга суг 3-4 шак, оон-даа үр чоруп, чаңгыс соок сандайга олуруп кээр.

Эрткен чылдың декабрь 29-та Чаа-Хөлче пассажирлер сөөрткен автобус орук ара үрелген, ону солуп чоруткан автобузу база үрелип-ле чораан. Пассажирлер чүгле

кежээ суурга доңуп-дожап, түрөп келгенер. Оларның аразына мырыңай бичии чаш уруглуг кижиги база чораан. Мээң үшкүклассчы уруум доңганындан мырыңай караан ыжыдыр

ыглап алган келген. Уругларым дедир Кызыл чоруурда автобуска олурбас бис дээрлер болган, пат кезеп калган.

Бодум январь 12-де Кызылче автобуска олурупкаш чоруптум. Автобус ишти база дыка соок болган. Артында ыштыг, карак ажып чоруур. Январь 15-те база-ла таан ынча дыка-ла кайын

Пассажирлер АТБ-ниң удуртулгазына

соок автобустар чорудар дээш база-ла Кызылдың пассажирлер АТБ-зинге келдим. Олурпкан автобузунм Элегес-Аксынга үрелип калган. Дыка үр болганда бичии автобус чорудупкан. Ооң-биле чанып келдим. Чорук аайы-биле бо-ла Кызыл кирер кижиги мен. Эрткен чылын ындыг эвес, автобустар чылыг, үрелбес-ле чүве. Хуу

машиналарның, автобустарның өртөө аар. Кижиги бүрүзү аңаа олуруп шыдавас болгай. Ынчангаш Кызыл хоорайның пассажирлер АТБ-зиниң удуртулгазы автобустарын эки септеп, чылыглар аар болза эки-дир ийин.

Очатмаа ХОВАЛЫГ.

Чаа-Хөл суур.

ЫНАКШЫЛ ЧОКТА – ЧУРТТАЛГА ЧОК

Дүүн, февраль 14-те, бүгү делегей ынакшааннар хүнүн демдегледеп эрттирген.

Бо байырлал биске католик шажынның Европада келген. Католик шажын ажилдакчызы, ынакшааннарның камгалакчызы — ыдыктыг Валентинни мөңгөжиткен хүн. Бо байырлал чүгле Европада эвес, делегейде шупту чоннарның ынак байырлалы болу берген. Ону чон чылдың-на калбаа-биле демдегледеп турар. Бо онза, чараш байырлалда ынак кижинге база чоок улустунга сеткилин ханызындан ынаан сестер-биле азы кандыг-ла-бир белек сунуп илередири чаңчыл болган. Ынак кижинге сеткилин илереди чапап чоруур ыдычыал, пөрүк улуска мырыңай тааржыр байырлал. Чүге дизе бо хүн шупту улус чоок улустарына «валентинка» деп чүрек хевирлиг откритканы бээр болгаш ыдычыал кижинге база сонургаан кижинге ону эскет чок берип болур. Канчал билер, ооң соонда оолдун, кыстың аразында найырал, ынакшыл тыптып, бүгү назынында чурттаар боорун.

Ортаакы үеде, «валентинканың» тыптырынын мурнунда, ынакшааннар бот-боттарына ырылар ыргалып, шүлүк шүлүктөп бээр турган. Бир дугаар бижимел «валентинкалар» 15 векте тыптып келген. Чогуу ону бир дугаар кым, каяа бижээниниң дугайында улустун чугаалаары аңгы-аңгы. Чамдык улустун чугаазы-биле, ону бир дугаар 1415 чылда Герцог Орлеанский кара-бажыңның чаңгыс кижин чыдар өрээлинге чыткаш, чалгаа чазары-биле бодунун кадайына ынакшыл чагаазын бижип эгелээни-биле деп турар. Ол бир дугаар «валентинка» бо үеде дээр кадагалаттынган, ону Британ музейде шыгжаан. Өске дыңнадыг-биле алырга эң-не эрги «валентинка» чоокта чаа база бир

британ библиотекадан тывылган бооп турар. Ол чагаа 1407 чылда бижиттинген. Чагаада уруг таныжы оолду аңаа ынакшылын бадыткаарын дилээн, оол аңаа ынакшылын шынзыдар болза, уруг авазындан кыс өгленирге ада-иезиниң бээр ужурлуг белээн улгаттырарын чедип алырын, а оол ооң соонда аңаа өгленир ужурлуг деп бижээн. Бир британ өг-бүлениң архивинге 30 чылдар үезинде ле шыгжаттынган ол чагааны библиотеканың ажилдакчылары садып алган турган. Ол уттундурган чагааны бурунгу чылын библиотеканың чаа ажилдакчызы тып алган.

Ам бо байырлалды өске чурттаарда канчаар демдегледеп турарын сонургап көрээлиңер. Чаңчылдар хөй болгаш, шупту бот-бодунга демейлешпес, солун бооп турар. Бүгү чурттаарда бо хүн куда-дой эрттирип, бадыланчыры дыка нептереңгей. Чамдык черлерде херээжен кижинге сонургааны эр хиндиктиг кижинге чеде бергеш, ээлдек-эвилеңи-биле ону кадай кылдыр ап алырын дилээр. Эр кижин ыдыгы улуг базым кылырынга белең эвес болза, аңаа көргүскен хүндүкел дээш четтиргенин илереткеш, уругга ыяп-ла торгу платье белекке бергеш, бодунга чүректи ортузундан өде берген торгу куржугаш шарып алыр ужурлуг.

Чамдык чурттаарда эр кижилер ынакшаан уруунга хеп белекке бээр, кыс кижин белекти ап алыр болза, ол кижин-биле өг-бүлө тударына чөпшээрелин илереткени ол болур. Чамдык улус Валентин хүнүнде кыс кижин малина көөр болза, далай шерин кижин-биле чурттаар, бора-хөкпеш көөр болза, яды ашактыг, ынчалза-даа аас-кежиктиг чурттаар, а каас куш көөр болза, миллионер ашактыг болур дээрзинге бүзүрээр турган.

Ортаакы Англияга элээн хөй аныяк оолдар чыгып келгеш, бодунга Валентина шилинде, уругларның аттарын саазына бижээш, бөрт иштинге холупкаш, тыртар турган. Таварышкан уруу чылды өттүр ооң Валентиназы болур, ол үениң дургузунда уругга ынакшыл шүлүктери номчуп, хөгжүм-херекселинге ойнап берип, балдарже үдээр маадыры болур.

Оон ыңай бичин уругларны улуг кижилер кылдыр каастаар чаңчыл база турган, олар бир бажыңдан бир бажыңга барып, ыдыктыг Валентин дугайында ырлар ыргалар. Амгы үениң англичаннары байырлалды оон делгем кылдыр байырлап, чүгле кадайына, ажы-төлүңге ынакшылын илередир эвес, харын-даа

Японияга бо байырлалды 20 вектин 30 чылдардан ыңай демдегледеп эгелээн. Ол чаңчыл боду тыптып келбээн, а шоколад кылыр бир улуг фирманың дамчытканы-биле тывылган. Бо хүнге дээр шоколад байырлалда эң нептереңгей белек бооп артпышаан. Ам бо үеде ыдыктыг Валентин хүнүн японнар эр улуска Март 8 хевирлиг байыр-

лалы апарган.

Дүүн ынакшааннар хүнүнде бистин Тывавыста бо байырлалды канчаар эрттирип турарын фотокорреспондент Василий Балчий-оол-биле сонургап, шывыгыг рынокта чечектер садар киоскиге келдивис. Чүге дизе кайы-даа чуртта кыс кижиге чечектер бээрри база дыка нептереңгей, бо хүн флористер (чечек чедирикчилери) шуут чай чок болур. «Чечектер» деп киоскинң садыгызы Инна Якушева: «Ынакшааннар хүнүнге белектенип, чон үш неделя бурунгаар-ла «валентинкалар» садып ап эгелээн, эрткен чылын дыштаныр хүн таварышкан болгаш улус эндерик болган, шуут четтипкейн турдум, а бо чылын неделяның бир дугаар ажилчын хүнү база шак ам-даа эрте болгаш ыдыгы ийикпе, улус амдыызында эвээш-тир» — деп чугаалады. Ынча дидин бе дээн ышкаш, бис турувуста безин улус эндерли берди. Киоск чанына «валентинка» азы чечек садып келген аныяктардан байырлалды канчаар эрттирип турарын сонургадым.

Инна Якушева Женя Щелеповка кандыг «валентинка» садып алырын сүмелеп тур.

Женя Щелепов: — Ынчаш кежээ Красноярск хоорайже ийи неделя ишти чоруй баар мен. Ооң бетинде душтуум кыска «валентинка», чечек сунуп, кафеже чалаарым ол. Мен бо байырлалды үш чыл бурунгаар билип, демдегледеп эгеледим, чараш байырлал.

Аяна Сам: — Ынаамга, дуңмаларымга, чоок кижилеримге «валентинкалар» садып алырым ол. Таныжым-биле кежээ бир ресторан боор бис.

Тимур Монгуш: — Ынак кызымга белекти бурунгу хүн-не садып алган мен, ам ынакшылдың чараш шүлүктөрүн бижээн откритка садып аар дээш келдим.

Константин Федоров: — Кадайымга, ийи кызымга хлеб садып эккээрим ол дээш үнгеш, оларга белектер көрзүнүп чор мен, амдыызында чүрек хевирлиг торт садып алдым.

Байырлал эрте-даа берген болза, шуптуңарга арыг, шынчы ынакшылды, аас-кежикти, кадыкшылды, шилип алган эжиңер-биле улуг назы назылаарыңарны күзедивис.

Алдынай СААЯ.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруу.

азыраан дириг амытаннарына база илередип турарлар.

Уэльске ынакшааннар хүнүнде ыяштан омааш чазааш, ынак улустарына бээр турган. Ол омаашты чүрек хевирин, дүлгүүр, шооча үдү-биле каастап каар, ол дээрге «мээң чүрээмче орукту тып алган сен» дээни ол.

Эрткен вектин эгезинде американнар душтуртарына марципаннар (кондитер кылы) чорудуп эгелээн. Чүге дизе марципанда ол үеде дыка аар өртектиг турган чигир бар. Бо чаңчыл 1800 чылдан ыңай, свекла чигирин ажыглап эгелээнден бээр, дендин нептереңгей апарган. Ооң соонда американнар бүгү далаш-биле карамель кылыр бүдүрүлгө чогаадып, карамельдерге байырлалга таарыштыр домактар бижип эгелээн. Карамельди кызыл болгаш ийи өңнүг кылдыр кылып турган. Кызыл өң — күштүг хандыкшылды, агы — ынакшылдың арыг шынчызын илереткен. 50 чылдардан эгелээш ол конфеталарны чүрек хевирлиг тускай саазына халтап турар апарган.

Ол хүнде колдуунда чүгле эр улуска белектер бээрлер. Оон ыңай ол хүнде «Эң ыткыр ынакшыл миннишкини» деп мөөрей болур. Оолдар, кыстар оочур езугаар бир бедик чер кырынче үнүп алгаш, бар күжү-биле ынакшылын миннип алгыржыр.

Ыдыктыг Валентин хүнүнде французтар херээжен кижиге үнелиг даштардан кылган каасталгалар бээр чаңчылдыг. А оон ыңай ээлдек французтар ынакшыл элчини кылдыр дөрттээн шүлүктөрүн бир дугаар киригенер.

Итальяннар көңүс аңгы эрттирип турарлар. Ынакшаан кызынга белек бээр оларның хүлээлгези кылдыр санавышаан, колдуунда кондитер кылыгы дээн хевирлиг чигирзиг чемнер бээр. Ынчангаш Италияда бо хүнү «чигирзиг» хүн дириглер.

Россияга Петр биле Евронияның тоолчаан ынакшылын мөңгөжиткен ынакшааннар хүнүн июль 8-те демдегледеп турган болза, бо хүн Россияга 90 чылдарның эгезинден чоннуң ынак байыр-

ААС-КЕЖИК

Кижиниң амыдыралы бодунун холунда дээрзин кончуг-ла чүлдүгүнүп көөр мен. Чүге дээрке кандыг-даа кижини бичин, чаш кылдыр чаяп каарга, ол хүн бүрүдө мандып өзүп, уруглар сады, школа дээш өренип, оон мырыңай төрүттүңгөн уязын кагаш, эртем чедип ап, өгленип, өске амыдырал тудуп чоруур үези келир болгай. Өренип чорааш оол азы уруг бодунун чоок кижин тып алыр. Бүгү назынында кады чурттаар эжин шын шилип алыры дыка улуг рольду ойнаар дээрзин билер бис. Чамдык аныяктар шилип алган эжинге таарышпайн дыка будалып чоруур боордур. Ындыг таварылгада оол азы уруг бодунун туруш чогуу көргүзүп турары ол деп болур. Чүге дээрке кижиниң ада-иези төрүп каарда эштиг кылдыр бодаратпаан-на болгай. Сагыш-сеткил өөртүр, аартыр кижини боттарывыс ужурашып, чугаалажып, эдержи чорааш тып алыр-ла болгай бис.

Эң-не күштүг ынакшыл! Бо ынакшыл деп күчүлүг күштү

кандыг-даа кижин оюп эртпээн дизе, чазыг турбас боор. Оол, уруг мени кагаш өске кижин-биле таныжа берди деп дыка хөй оолдар, уруглар ыглажып, арагаллап чоруур болгай. Үстүндө чугаалааным ышкаш, ол дээрке туруш чок улус-тур. Чүге дээрке ыдыг-ла ол кижиге ынак болзуңза, сен ынчаар үрөлбөс, будалбас ужурлуг сен. Бир эвес ынакшаан эжин өске кижиге чорупкан болза, ол сеңээ сен дег ынак эвес турганы ол-дур деп чүвени билип алыры чугула.

Чамдык аныяктар өг-бүлө туткужеге чедир бот-боттарын билишпес-даа боор. Таныжып чоруп турда кайызы-даа эки ышкаш сагындырар. Кажан амыдырал-чуртталганы тудуп, ашак-кадай болуп, аңгы амыдырай бээрге, кайы-даа таладан четпестер көстүп кээр. Ынчан шала дидими өскезин бастып эгелээр, азы бирээзи бодунун адынга чемелээшкн дыңнап шыдавас боор. Ынчалдыр-ла эки чурттап болур аас-кежикти боттары-ла бузуп алыр азы чарлы бээрлер.

Чамдык оолдар, кыстар чалгаа база болур. Чуртталгага ийи чалгаа, ийи кежээ кижилерни душчур кылдыр бурган чаяваан деп бодаар мен. Кижин эскерерге ыяп-ла бирээзи кежээ азы чалгаа болур. Чамдык кежээ ашактарлыг херээжен улусту көөрге, көрүш чок, эки-ле чүвези ааспырак, туразы улуг болур. Кадайлары кежээ улус оларны бастып, хөй-ле кезинде ажил кылбазындан ийикпе, эзирик болур, чок-ла болза, диванда телевизор көрүп чыткылаар.

Аас-кежиктиг чуртталганы кым-даа чурттаар. Ол бүгүнү чүгле ийи бодунун күжү-биле чедип алыр. Аас-дыл ашак, кадай улус аразына черле турар, ыдыг таварылгада бот-боттарын манажыр, саадатпайн бот-боттарына буруузун миннип чоруур улустар эки чурттап чоруур. Чамдык улус өске эштериниң чуртталгазына база адааргаар боор. Херек кырында олар база бот-боттарына хамаарылгазын экижидип, кызып амыдыраар болза, шак-ла ыдыг эки чуртталганы чедип ап болурлар.

Мария СААЯ.

Кызыл хоорай.

КАРАКТАРЫҢ

Ховуда бо агы,
каңгы чыдын тынып,
Хоолаан хаттыг соок хүнде,
Кончуг изиг каанда-даа
Хойларымың аразындан
эскетчоктап,
Ховар чараш карактарың
дилээр-дир мен.

Аажок топтап дилегзингеш,
Азий уктуг хүрең караан
сомалаар мен.

Айыраң-каас чечектер-даа
аразындан
Анютаның карактары
Азы харын коңгураадан

Карак дешпе караңгыда сээң
караан
Хатта от дег оруум айтып,
Кажараш дээн ышкаш кыныр.
Бодамчалыг чабаш хүрең
карактарың
Болур-болбас моондактарга
чырыткым ол.
Катия БЕКА.

ЧОЙГАН

Эм-таң чыттыг
Эзимнерде чойган ыяш бар.
Сарыым кыстың
Чаражы дег эргим көстүр.

Сеп чок кайгал куспактаптар,
Сагыжында
Сап чок уруг тааладыптар.

Чирибей бүрү
Чингир ногаан оңмас, чырык.
Шылырт кылдыр
Сырга-будук сыкпайн чор мен.

Чаяалгадан
Чая базар кижин турбас.
Ында-бирек
Ынакшылдың одаан кыпсыр.

Аныяк шет
Айдызынга эзирдим.
Аарыг хамчык
Аза, четкер ойлап дести.

Чуртталганың
Чулуктуг суун олар амзаар.
Идегелдин
Изиг оьду улам өөскүүр.

Ортулукта
Огурушкан эликтер дег,
Оол, кыс ийи
Оруктажыр, тыпчып алыр.

Аныяктар
Амыдырал ужуун шөөр.
Кызыл хаяа
Кыстың, оолдун чуртун
өңнээр.

Сеткилинде

Моторк ТИРЧИН.
О-Шынаа.

АЖЫЛ-ИЖИН ТҮҢНӨП ЧУГААЛАШКАН

Эрткен пятницада С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыңыга ТР-ниң Культура болгаш национал политика яамызының калбак коллегия хуралы болуп эрткен. Аңаа кожууннарның культура килдистериниң эргелекчилери, библиотека эргелекчилери, кожуун, хоорай администрацияларының төлээлери, чогаадыкчы эвилелдерниң даргалары, культура албан черлериниң удуртукчулары, хөй санныг культура ажилдакчылары киришкен.

Хурал эгелээриниң мурнунда чаа соңгуттурган коллегия кежигүннерин президиумча чалаан. Ол дээрже сайыттын хүлээлгезин күүседип турар Зоя Самдан, ооң оралакчызы Виктор Чигжит, Тываның күрүнө архивиниң директору Даңгыт Чыдым, парлалга болгаш массалыг информациялар коммуникацияларының агентствозунуң даргазы Олег Оюн, культура ажилдакчыларының профэвилелдериниң даргазы Галина Сюрюн, Пушкин аттыг национал библиотеканың директору Ольга Фенцель, Алдан-Маадыр аттыг национал музейниң директору Анатолий Комбу, Театр ажилдакчыларының чөвүлелиниң даргазы Александр Шоюн, уран чүүл училищезиниң директору Виктор Нагорный, ТР-ниң Композиторлар эвилелиниң даргазы Кара-Кат Ооржак, Кызыл кожуунуң база Каа-Хем кожуунуң культура килдистериниң эргелекчилери Клара Монгуш, Виктор Харченко, Кызыл хоорайның культура килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы Галина Масленко олардыр. Чыылганнар коллегияның чаа составына байыр чедирбишаан, үре-түңнелдиг ажилды күззэн.

Хуралга ТР-ниң культура болгаш национал политика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Зоя Байыровна Самдан “Яамының 2004 чылда кылып чоруткан ажилдарының түңнелдери болгаш 2005 чылда сорулгалары” деп илеткелди кылган. Чөөн чүк календарыбиле чаа моорлап келген Дагаа чылыбиле чыылганнарга байыр чедирбашаан, Зоя Байыровна Самдан коллегияны чедирбишкенин, аас-кежикти, кадыкшылды, чогаадыкчы ажил-ишти күззэн.

Тываның Россияга каттышканының 60, Кызыл хоорайның үндэзилеттин тургустунганындан бээр 90 чылынга тураскааткан юбилейлериг чылда Тыва Республиканың культура ажилдакчылары хөй-хөй культура-

массалыг хемчеглерни эрттирген. Ынчангаш чылды түңнээн хуралына сайыттын хүлээлгезин күүседип турар Зоя Самдан яамының, коллегияның болгаш чогаадыкчы коллективтерниң чыл дургузунда кылып чоруткан ажилдарының сайгарылгазын кылган. Илеткелден илерээни болза ниитизибиле культура ажилдакчылары юбилейлиг чылда төлөптүг ажилдаан. Оларның эрттиргени яны-бүрү хемчеглери эки үнелелди алган, ылаңгыя ырак-узактан келген аалчылар бистиң культура ажилдакчыларының чогаадыкчы, тывынгыр ажылын магадап, чоннуң идепкейлиин, уран талантызының байлаан онзалал демдеглээн. Ийи делегей чергелиг, үш регионалдыг болгаш он ажыг республика чергелиг улуг хемчеглерни организаптап эрттирген. Оларның иштинде “Радуга дружбы”, “Тыва – бистиң өргээви”, “Үстүү-Хүрээ” фестивалдары болгаш “Аржаан-2”, “Россия-биле кады 60 чылда” деп делгелгелер чоннуң бедик үнелелин алган.

2004 чылда культура амыдыралына көскү чедишкенин болгулаан, ылаңгыя опера, балет жанрында чаартылгалар улуг сонургалды болдурган. Театр эрткен чылын үш чаа шини тургускан. Стамбул хоорайга болуп эрткен түрк дылдыг чоннарның театр фестивалына киржип, аңаа эки үнелелди алган. Филармонияның коллективтери ооң тургустунганындан бээр 35 чыл оюн көргүзүлгелербиле уткаан. Улусчу чогаадылга төвү чоннуң хостуг үезин шын организаптаарыбиле 19 муң хире массалыг хемчеглерни эрттирген. Музей ажил-чорудулгазында, библиотека талазыбиле ажил-чорудулгада чедер-четпестерге хамаарыштыр база долу сайгарылганы илеткелчи кылган.

Илеткел соонда санал-оналдар болган.

Айлана ЧАДАМБА, режиссер:— В.Көк-оол аттыг хөгжүмши театрының орус труппазының режиссеру кылдыр мени чалаан

чүве, ноябрь айда ону катап тургузарына хамаарыштыр планы кылган бис. “Ленинградская ночь” деп шини тургузарыбиле Чазак акшаландырышыкынны кылып берген. Ажыл эгелеп турар. Ол дээш өөрүп четтиргенивисти илередип тур мен. Чалгынналып, ажилдап тур бис. Коллегияның талазындан база биске деткимени көргүзөр боор деп идегеп тур бис. Орус труппа үш катап “өлгөш”, катап “дирилген” труппала болгай. Сөөлгү катап 1976 чылда труппаны 10 артист-биле четчелзэн турган. Ам труппада беш кижибар. Оларның 3-ү — профессионалдар. Артистер шилип алырыбиле бижидилге кылырывыска 15 кижиди адын бижиткен. Славян хевир-дүрзүлүг артистер херек. Кадрлар айтыры дика нарын. Ынчангаш аныктарны өөредип чорударда, өөредилгезин дооскаш, ыяап-ла Тываже эеп кээр кылдыр дугуржулга чарары чугула. Ооң аңгыда бистиң труппаның статусунга хамаарыштыр база тодаргайлаашкын херек. Бо айтырыгны Чазак денелинге шиттирлээрин дилеп тур бис.

Валентина СЮЗЮКЕЙ, хөгжүм критиги:

—Илеткел долу болгаш тодаргай болду. Каш чыл бурунгаар болза, ол азы бо чүүлдер четпес дээн хомудалдар эмгежок болур чүве болгай, ам байдал өскерилгени илде-дир. Ынчангаш яамының, коллегияның ажылын “үш” деп демдекке үнелээр-дир мен. Авторларның эргелерин кичээнгейге ап, эртемниг сайгарылга ажылын күштелдирерин сүмелээр-дир мен.

Виктор НАГОРНЫЙ, уран чүүл училищезиниң директору:— Юбилейлиг чылда культура ажилдакчылары шупту кызымаккай ажилдаан-дыр. Чаа чылда ол-ла темпини салбайн, улам эки ажилдаарын күзедим. Кадрлар айтырыын эки сайгарып көргөш, бистиң училищезинде дугуржулгандан чарып, ховар мергежилдерге оолдар, кыстарны өөредирин сүмелээр-дир мен.

Ольга ФЕНЦЕЛЬ, Пушкин аттыг национал библиотеканың директору:— Ажыл хөй, берге чыл болду, ынчалза-даа библиотекалар саны-даа кызырылбаан, шупту эки ажилдаан. План күүсеттин-

ген. Чаа-Хөл кожуунуң планы күүсеттинмээн. Ак-Довуракта байдал арай хирелиг болуп турар. Төлөвирлиг ачы-дуза чедирилгезин ам-даа эки өөренип, сайгарып көөрү чугула. Библиотекарларының ажылы баш көдүрер чай чок. Чүгү аартаан. Ынчангаш бо чылын библиотека ажылыныче яамы, коллегия ээ көрнүр боор деп идегеп турар бис. Эрткен чылдың ажылына “үш” демдекти салырдир мен.

Клара МОНГУШ, Кызыл кожуунуң культура килдизиниң эргелекчизи:— Көдээ культура ажилдакчыларыныче кичээнгейни күштелдирери чугула. Бистерниң костюм болгаш үн улгаттырар апаратура-биле хандырылгавыс кошкак. Стол, сандайлар чедишпес. Культура ажилдакчыларының хоочуннар чөвүлелин тургузары чугула. Хөй көдээ культура ажилдакчылары — хоочуннарга деткимче херек болуп турар.

Алексей КАРА-ООЛ, театрының кол режиссеру:— Бистиң театрывыстың дериг-херексел болгаш апаратура-биле хандырылгавы чурттун өске девискээрлеринде театрлардан дудак чок деп болур. Ынчалза-даа ол хөй апаратура-биле ажилдаар инженер-техниктиг эртемниг кадрлар чедишпес. Ол талазыбиле дээди өөредилге черлеринче аныктар өөредип кириерибиле олуттар чугаалажыры чугула апарган.

Бо чылын театр 70 дугаар сезонун ажыдар. Ооң-биле холбаштыр театр дугайында номну чырыкче үндүрери чугула. Оон аңгыда театр критиктериниң сайгарылгалыг ажилдары негеттинип турар. Бис ажилдап-ла турар бис. А ол ажылывысты эртем езузу-биле шинчилеп, сайгарып, үнелел бээр ажил шуут чок болуп турар. Коллегияның эрткен чылгы ажылына “үш” деп демдекти салдым.

А.В.КУЗНЕЦОВА, Кызыл хоорайның уругларның музыка школазының директору:— Илеткелде хоорайның уругларның музыка школазының дугайында чаңгыс сөс безин чогул. Оон-на биске хамаарылга кандыгыл дээрзи билдинип турар ышкажыл. Кожууннар школалары кичээнгейнин төвүндө турар, ам бистерже, хоорай школазыныче сагыш салыр кижичок. Материал-техниктиг баазавыс, хөгжүм дериг-

херекселдерибиле четчетлеттингенивис дика багай. Хөгжүм херекселдерин хөөн кириер кижилер өөредир дугайында айтырыгны шагда-ла тургузуп келдывис. Өөредилге дээш ада-иелерден кирип алган акша-төгериивистиң бажын бис билбес-тир бис, ону үстүрдөн хавырып апаар. Бистиң башкылардан чаңгыс-даа кижичо шаңнал-мактал деп чүве ап көрбээн.

Мария ХАДАХАНЭ, критик:— Юбилейлиг чыл болгаш, шынап-ла, уран чүүлдүн бүгү адырларына дүшкүрлүг чыл болганы чугаажок. Мээң кичээнгей угландырыксап турар чүүлүм — орус бот-тывынгыр уран чүүлдүн сайзыралы. Орус культура төвү дээрже чүгүле “Октай”, Пономарева болгаш староверлер звес-ле болгай. Чурттакчы чоннуң 100 муну орус дылдыг кижилер болганда, олар-биле ажил чорудар херек. Көрүкчүлөр кайда-даа колдуу-ла үндезин чурттакчылар боор-дур, а арктанарывыс кайда халчып турары ол? Театрының орус труппазын тургузар үе шагда келген. Бурят культура төвү дээш, байрлалдар кээрге-ле, мээң кулаам уюктап, “кым ырлаар, танцылаарыл? Кандыг аш-чем делгээр силер” дээш, амыратпас апардыла. Бистер колдуу кырганнар-ла болгай бис. Шаанда анык турар үевисте чүге-даа киржип турдывис. Ам хоочуннар чүү шоолуг чүвеге киржи аар ийик бис. Ону өөренип, билип көрзе. Улуг чогаалчыларының чогаадыкчы кезээлери болур-дур, кезээде эгелээр шагындан оранчок озалдап эгелээр, ону эдип болбас чүве берле. Чогаадыкчы сайгарылгалар шагдагы ояр дыңналбаштаандыр. Оода бо чоок-кавыда театрлардан Тываже чалап турза деп күзээр-дир мен, чеже-ле боттарывысты магадаар бис.

2004 чылда коллегияның ажил-чорудулгазы “эки” деп демдекти алган. Санал-оналдар соонда, культура ажилдакчылары 2005 чылда кылып чорудар ажилдарының планын бадылаан болгаш “Чылдың дээрже культура албан чери” деп республика конкурсузунуң түңнелдерин үндүрген. Культура ажилдакчыларының улуг чыыжы фурушет-биле доозулган.

Светлана БАЛЧЫР.

УЛУГ-ХЕМГЕ КЕЛИҢЕР

Республиканың культура ажилдакчыларының эрткен чылды түңнээн хуралына бистиң корреспондентивис Улуг-Хем кожуунуң культура килдизиниң эргелекчизи, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы К.Д.Натпий-оол-биле ужурашкаш, ажил-агыяжы допчу чугааны кылган. Ооң утказы мындыг.

—**Кара-оол Донгакович, улуг-хемчилер бир-ле солун чүвени тыва берген, бирээни-ле организаптаан турар улус болгай силер. Чоокку үеде солун чүнү планнап тур силер?**

—Мурнувуста февраль 23-түн — Ада-чурттуң камгалакчыларының, март 8 — делегейниң херээжен чонунуң хүнү кел чыдар болгай, ынчангаш кожуунувус эр, херээжен чонунуң мурнунда солун, сонуурганчыг ажилдарны, оюннарны, көргүзүлгелерни культура ажилдакчылары тускай белеткел-биле эрттирери көрдүнген. Чыл планын езугаар февраль 18-те Эйлиг-Хем клубуна 35 хардан өрү назылыг ыраажыларның 60-70-80 чылдарның (2 ыры күүседир) ырларына улуг мөөрейин эрттирер бис. Бирги хүнде шилиттинген 14 ыраажы февраль 19-та 11 шакта Шагаан-Арыгның Культура бажыңына “Эйлиг-Хемниң эдискизи — 2005” мөөрейини уламчылаар болгаш тиилек-

чилерни аңаа илередир. Кежээинде шаңналдарны ыраажыларга тывысышаан, солун программалыг гала-концертти көрүкчүлерге бараалгадыр бис.

—**Чылдың-на эрттирер турар мөөрейлериниң бо чылын база уламчылаар ышкажыл силер ала?**

—Ийе. Апрель 1-де чылдың-на эрттирер турарывыс каткы-хөгүн, тывынгыр чеченерниң “Юморина — 2005” мөөрейиниң база эрттирер бис. Ону ТР-ниң Культура яамызы болгаш республиканың улусчу чогаадылга төвү-биле демнежип эрттирер турар бис. Бо чылын бисти кожуунувус чагыргазы тускайлап деткири-биле шаңнал-макталдар шыырак болурун аазап турар. Ынчангаш бо чугааны ажыглап, кожуун, сумуларның оюн-баштак, чечен-мергенерин мөөрейге чалап каайн.

—**Эрткен чылгы мөөрейниң чедер-четпестериниң дугайында “Шыг” бижээн болгай бис, ында айтылган четпестер бо чылын катаптаттынмас боор деп идегээр-дир мен. Ылаңгыя дөрт аңгы хевирге (тус-туста күүселде, пародия, сценажыткан көргүзүп, цирк көргүзүп) мөөрейлежирге төнчү чок шөйлүп туруп бээр болгаш киржикчи-**

лер боттарының оюнун көржүп, дуржулга солчуп, чугаалажыр безин чай чок болу бээр чоран ийин.

—Силерниң шүгүмчүлөлдиг чүүлүңерни кожуун, сумуларда культура ажилдакчылары номчаан, түңнел үндүрген-не боор деп бодап тур мен. Ынчангаш бо чылын ону катаптап, ылаңгыя күүселделерниң утка-шынарынче кол кичээнгейни углаар боор деп идегеп, солун чүүлдерни манап тур бис.

—**Өске онза-солун чүнү белеткеп тур силер?**

—Апрель айның төнчүзүндө чаңгыс чер-чурттуувус, композитор Амыр Сатович Хоюгануң 55 харлаар юбилейинге тураскаадып, композиторувустуң ырларына, шүлүктеринге уран күүселдениң “Хоюгануң хоюг үнү” деп мөөрейин эрттирери көрдүнген, оон аңгыда бо культура ажилдакчыларының хуралына бадылаттынган Улуг Тиилелениң 60 чылынга тураскааткан хөй хемчеглерниң дөгезинге улуг-хемчилер идепкейлиг киржип сорулгалыг бис.

—**Чедишкениң күзедим.**

—“Шын” солунга бистиң ажил-амыдыралывысты сонургап, доктаамал чырыдып, көдээ культура ажилдакчыларын хөй-аът кирип чорууру дээш өөрүп четтиргенивисти солун арнын таварыштыр илереттим.

С. ДАЧЫН-ХӨӨ чугаалашкан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЭЭН

“Чылдың дээрже культура албан чери” деп республика чергелиг мөөрейиниң түңнелин үндүрген. Ооң тиилекчилери бо:

“Эң дээрже көдээ Культура бажыңы” — Өвүр кожуунуң Торгалыг Культура бажыңы. “Эң дээрже Культура бажыңы” — Өвүр. Хандагайты. “Эң дээрже уругларның музыка школазы” — Мөңгүн-Тайга. Мугур-Аксы. Бо школа Кызылдың уран чүүл училищезинче эң хөй сургуулдарны белеткеп турар. “Эң дээрже информация-культура албан чери” — Пушкин аттыг национал библиотека. “Эң дээрже өөредилге-билиг ажил-чорудулганың культура албан чери” — Р.Кенденбиль аттыг салым-чаянныг уруглар школазы. “Эң дээрже Культура ордузу” — Ак-Довурак. “Эң дээрже көдээ библиотека” — Өвүр. Чаа-Суур. “Эң дээрже ажилдыг кожуун библиотекказы” — Эрзин. “Эң дээрже уруглар библиотекказы” — Эрзин. “Эң дээрже көдээ клуб” — Тожу. Салдам.

Хөй культура ажилдакчылары Хүндүлүг бижиктер-биле болгаш өрктүг белеткер-биле шаңнаткан. А мөөрейиниң тиилекчилери өңнүг телевизор, компьютер, магнитофон, үн улгаттырар апаратура, биче оркестр составы дээш, өске-даа шыырак дээн шаңналдарны алган.

Бистиң корр.

"Тываэнергода"

2007 Чылга чедир ЭЛЕКТРИ ЭНЕРГИЯЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ ӨСПЕС

Февраль 10-да РАО "Россияның чаңгыс аай системазы" ААН-ның даргазының оралакчысы Я.М.Урисоннун, удуртулга кежигүнү А.В.Трапезниковтун, мөөрейлиг садыглажылга организастаар дирекцияның удуртукчузу А.А. Романовтун болгаш өске-даа удуртукчуларның киржилгези-биле бүдүн Россия деңгелдиг селектор хурал болуп эрткен.

Аңаа Россия Федерациязының энергетиказынга 2007 чылга чедир болур чаартылгаларның дугайын чугаалашкан. Энергетика системазын эде тургузарының, электри энергиязын чөл ажылгаарының, ону садып-саарының чижилгезин тургузарының база экономиктиг адырның акша-хөреңги ажылдап алып аргазын бедидеринин дугайында чугаа болган.

"Россияның чаңгыс аай энергия системазы" ААН-ның база бир кол угланышкынарның бирээзи – электронуг садып-саарылга системазының делгемчил эгелээни. 2002 чылдан эгелеп "Электрилик энергетиканың технологиязы болгаш ооң продукциязының рыногу" деп садыг шөлү ажылдап эгелээ. Ооң ажылының үндезинин Россияның болгаш даштыкы энергетиктеринин Интернет четкизинге садыглажышкының фирмалар аразында системазын организастаарының эртем езузунуң электронуг технология талазы-биле ажылдары тургузуп турар.

Ук садыг шөлүнүн системазынга чоруткан садыглажышкынар бүдүрүлгелерге чарыгдалдарны 50 хуу эвээжидип, продукцияның баштайгы ортумак өртөөн 17 хуу кызырган.

Амгы садыг системазының ажылдап эгелээни үезинде 7 млрд. рубль түнге чоруттунган электронуг садыглажышкындан 1 млрд. рубль камнаттынып алдынган. 2004 чылдың баштайгы үш кварталында "Россияның чаңгыс аай энергия системазы" АН 5055 садыглажылга мөөрейлерин эрттирген.

"Тываэнерго" ААН-ның чингине директору А.В.Верзиков үстүнде айтылган чаартылгаларга хамаарыштыр массалыг информация чепсектеринин ажылдакчыларына дыңнадыг кылгаш, 2007 чылга чедир чырык өртөөн бистиң республикага өстүрбес, эрги тариф-биле төлээрин демдеглээ. Тыва Республикада эң берге айтырылгалар – электри энергиязы оорлаар база ажылгаттынган электри энергиязының өртөөн төлөвес чоруктар. Электри энергиязы оорлаар чорук эрткен чылда 52 хуу турган болза, бо чылын 47 хуу чедир кызырылган. Өре төлөвес чорук ам-даа хевээр. Ак-Довурак хоорай, Хову-Аксы суур сөөлгү ийи чылда шуут төлөвез. Соок эртип, бичи чылыг бээрге, хоойлуга дүүштүр өре төлөвес чорук-биле демисежип эгелээрин олдыңнаткан.

Тыва электри чырыын Саян-Шушенск ГЭС-тен ал турар болгай.

Ук ГЭС-ти ажылдадырынга бистиң республикадан үндүр аккан Енисей (Улуг-Хем) суу ажылгатынып турар. ГЭС тудуп, Енисейниң суун боопканындан суг көдүрүлгөн. Ниити суг алган черлеринин 48 хуузу Тываның, 18 хуузу Хакасияның, 34 хуузу Красноярскинин девискээринде бооп турар. Бот дугайында ук санаашкыны безин шын эвес деп көөр-дүр мен. Чүге дээрге Хакасияның болгаш Красноярскинин девискээрлеринде бистиң Тывада ышкаш улуг суг хөөлбектери тургустунган эвес. Тывада тургустунган суг хөөлбээ чаа карталарда безин бүдүн далай дег кылдыр чуруттунуп көргүстүнген.

Ам Россия Федерациязында 1 кВт/ш дээш хоорай чурттакчыларына электри энергиязының эң биче төлөвирлиг таривин көре кааптаалы. Красноярскиде 1 кВт/ш дээш 48 көпөөк, Хакасияда 1 кВт/ш дээш 50 көпөөк, Тыва Республика 1 кВт/ш дээш 91 көпөөк төлээр кылдыр көрүп каан. Суг алган девискээрлеринин 3 девискээринин иштинде Тыва чылыг өртөөн эң аар 1кВт/ш дээш 91 көпөөк төлөп турар. Ол девискээрин суг албаан, чырык өртөөн эң хөй төлөп турар черлер-биле (Курган областа 121, Алтай Республика 130) барык дең чыгыы бооп турар. Херек кырында Тываның девискээрин эң хөй суг хөмө ап, бүдүн далай тургузуп каан болгай. Ол дээш ийи суур, бир улуг хоорайны көжүргөн. Ынчангаш эң чингелделиг республика Тыва болур ужурлуг турган эвес чүве бе? Борис ОНДАР.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, ынак ачавыс, Сүт-Хөл кожуннун хүндүлүг хамаатызы, күш-ажылдың хоочуну, бүгү назынында мал эмчилеп, кызымак ажылдап чораан **Сергелен Динмеевич ХОВАЛЫГ** 83 харлап чорааш, хенертен чырык өртемчиден, ажы-төлүндөн, чоок кижилеринден чарлып чоруткан.

Ачавыс күш-ажылга бердинген, кижизиг мөзү-шынарлыг, угаадылыг чагыг-сөстүг кижиги чораан. Биске таварышкан аар-берге хуннерде ажыг-шүжүүвүстү деңге үлежип, моральдыг болгаш материалдыг дуза чедирген Бора-Тайга суму чагыргазына, тус черде бактап турар бүгү албан организацияларның удуртукчуларына болгаш кежигүннеринге, Кызылдан келген дуңмаларывыска, күдээлеривиске, Би-Хемден келген угбаларывыска, чаңгысклассчыларывыска ачавыстың улуг назылыг эш-өөрү Белок Мойнаевнага, Чыргал Ойдуповичке, Кончук Кертик-оол-овичке, чоок төрелдеривиске, чонувуска, кудаларывыска четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Үнүп келген Дагаа чылында Силер бүгүдөгө аас-кежикти, быжыг кадыкшылды, өг-бүлелеринерге өөрүшкү-майнай йөрээп, доктаар болзун деп күздөдивис.

Хүндүлел-биле,
уруглары, күдээлери, уйнуктары.

Бистиң эргим, ынак, хүндүлүг, угаанныг, шевер-кежээ киживис, алдан-дургуннарның бир салгалы — ававыс **Кызык Тас-ооловна ОНДАР** кыштың соогунда хайлыг аарыг уржунда бистен 69 харлында чарлып чорутту.

Биске таварышкан бо берге үеде ажыг-шүжүүвүстү үлежип, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген Бора-Тайга, Суг-Аксы, Алдан-Маадыр суму чагыргаларына, Кызылдан келген дуңмаларывыска, Бора-Тайга ортумак школа, садик, эмнелге, клуб, почта коллективтеринге, Чадаанадан, Сүт-Хөлден, Ак-Даштан, Алдан-Маадырдан келген кудаларывыска, төрелдеривиске, ылангыя Маргарита Маадыр-ооловнага, ооң ада-иезинге, эш-өөрүвүске, чаңгысклассчыларывыска, кожаларывыска четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйип оорарывысты "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Өөнүң ээзи **Дыгбаш Назын-оолович,**
уруглары, оолдары, уйнуктары.

Бистиң ынак кенниси, оолдарының эргелиг авазы, өөнүң иштинин ынак эжи, Кара-Хөл ортумак школазының күш-культура башкызы, кожууннун шыраак дээр спортчуларының бирээзи **Айлаң Аңгыр-ооловна ХЕРТЕКТИ** сөөлгү оруучке үдээринге, бистиң кажыдалывысты деңге үлежип, материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирген Кара-Хөл ортумак школазының коллективинге, ылангыя ооң директору Андриян Дүмен-оолович Иргитке, ырак-чооктан келген хөй санныг төрелдеривиске, кудаларывыска, бүгү кара-хөлчүлөргө четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Хертектеринин өг-бүлезинден.

Күш-ажылдың, улус өөредилгезинин хоочуну, ажы-төлүнүн, уйнуктарының хайралдыг эргим ачазы, кырган-ачазы, чоок кижилеринин чөлөнгижи, ынангыжы чораан **Каадыр-оол Сегбелдеевич ООРЖАКТИ** сөөлгү орукче үдешкен, кажыдалывысты деңге үлежип, моральдыг, материалдыг деткимчени көргүскен Улуг-Хем кожуун болгаш Шагаан-Арыг хоорай чагыргаларына, кожууннун өөредилге килдизинге, Шагаан-Арыгның №1 школазының директорунга, коллективинге, Улуг-Хем кожууннун ИХК-нин коллективинге, Арыг-Үзүү школазының директорунга, коллективинге, суму чагыргазының коллективинге, "Улуг-Хем" солуннун редакциязынга, Кызылдан, Сүт-Хөлден, Булуң-Теректен болгаш өскээртен-даа келген төрелдеривиске, Хову-Аксындан кудаларывыска, уругларывыстың чаңгысклассчыларына, ачавысты үнелеп, хүндүлөп чораан Арыг-Үзүү, Арыскандан өргүн чонувуска, эш-өөрүвүске, өөренкичелеривиске, кожаларывыска четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Өөнүң ишти, уруглары, оолдары, күдээлери, кенээттери.

Бистиң ынак ачавыс, күш-ажылдың болгаш тылдың хоочуну **Чимит-Доржу Аралдүүевич ОНДАРНЫ** сөөлгү орукче үдээринге моральдыг болгаш материалдыг дуза чедирген Сүт-Хөл, Хөр-Тайга, Кара-Чыраа, Алдан-Маадыр сумуларындан келген төрелдеривиске, кудаларывыска, кожуун чагыргазының даргазы Иван Шыванович Монгушка, кожуун эмнелгезинин, Кара-Чыраа школазының коллективтеринге улуу-биле четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Уругларындан.

Бистиң ынак ачавыс, акывыс, дуңмавыс **Артем Боран-оолович МОНГУШ** январь 28-те дерзин өлүрүкчүлөрүнүн холундан чырык өртемчиден кезээ мөңгөде чарлып чоруткан.

Ачавысты, акывысты, дуңмавысты сөөлгү орукче үдежип, моральдыг болгаш материалдыг дузаны көргүскен организациялар болгаш аюлдукчыларына, төрелдеривиске, школа директору Андриян Дүмен-оолович Иргитке, кажыдалывысты үлежип келген бүгү чонувуска четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Өөнүң ишти, дуңмалары, чааваларындан.
Кара-Хөл сумузу.

Чеди-Хөл кожуун чагыргазы кожуун прокурору Шораан Дырта-оолович Ондарга ооң чээни
Сылдыс Шолбанович ОНДАРНЫҢ
озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

Чагаалар аразындан

ХАРЫ МАНАП АРТЫМ

Бо чылдың №3 "Шын" солунга үнген тыва херээжен чогаалчыларның бирээзи Зоя Намзырайның кириген саналыга катчып, бодумнун бодалымны илереттим.

Кызыл хоорайда чаа туттунган студентилер "хоорайжыгажынче" чүгле хуу "Газельдер" эвес, хоорайның автобустары база чедип турар болза, сүргуулдарга дыкала эки, таарымчалыг болуп ийик. База ол ышкаш автобус өртөөн оларга чингелделиг болдулары күзөңгич. 2-3-даа рубльди камнап аары студентилерге артык эвес. Хуу "Газельдер" өртөө оларга дыка аар болгай.

Ынчангаш ол талазы-биле чогуур черлер студентилерге болгаш школачыларга бо талазы-биле улуг дузаны көргүзөр боор деп идегевышаан, бистиң айтырывыска харыны солунга парлаарын дилеп тур мен.

Буяна ОНДАР,
ТКУ-нун студентизи.

Мегечи кижиги болган

Сөөлгү үеде массалыг информация чепсектеринге, тодаргайлаарга, "Риск-информ" солуннун арыннарынга "Төрзэн чурт" партиязының "удуртукчузу", ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужуулга палатазының аппарадының удуртукчузу Д.Б.Ховалыгның адындан чагааларның үнүп турарын элде синип көргөн бис. Херектиң ужуру болза Күрүне Думазында "Төрзэн чурт" партиязының бистиң республикада блогун "Улусчу күзел-сорук" партиязы төлээлеп турар. Партияның Москвада удуртукчузу – Күрүне Думазының даргазының оралакчысы Бабуриин Сергей Николаевич, а Тывада – Серен Анатолий Сергеевич болуп турар.

Каайлы — Шагаада

Февраль 7-де Тываның каайлызынга Шагаа байырлалына тураскааттынган хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа каайлының шупту адырларының болгаш "Хандагайты", "Цаган-Тологой", "Шара-Суур" постуларының шыраак дээр 16 мөгези тудушкан. Судья коллегиязын национал спорт хевирлеринге спорт мастери, хүреш маргылдааларының каш дакпыр чемпиону Владимир Сынаа удурткан.

Бо удаа бодунун бедик мергежилин болгаш белеткелин каайлы постуларының мөгелери көргүскен. Түннелинде сөөлгү артан дерт мөгенин чурт пост

Мен бистиң республиканың иштинде бүгү партияларын болгаш хөй-ниити организацияларын бүрүткөп турар ТР-ниң Юстиция эргелелинче четкеш, Д.Б.Ховалыг дээрзи кымыл, ол кижиги кымыл төлээлеп турары дээрзин билип алыры-биле чеде бердим. Аңаа меңээ: "Ол дээрге бодун боду алдаржыдар сорулга-биле хөдөлип турар мегечи кижиги-дир" деп дорту-биле харылап берди. Тывада "Төрзэн чурт" партиязын "Улусчу күзел-сорук" партиязы төлээлеп турар.

А.Э. МААДЫР,
"Улусчу күзел-сорук" партиязының политчөвүлелинин секретары.

ажылдакчылары болган. Ынчалза-даа кадрлар килдизинин начальниги Борис Эрендей "Шара-Суур" постузунун начальниги Оолак Бадыйны октааш, шүүлген. Үшкү, дөрткү черлерге "Цаган-Тологой" постуларының төлээлери Омак Эрендей, Омак Сержиңмаа олар төлөптүг болганнар.

Шүүлген мөгеге шилчирик кубоктан аңгыда, дириг хойну тывыскан. "Эң-не чараш содакшудак дээр" Владимир Эгер, "Тиелелгеже чүткүл" дээр Артемий Донгак шаңнатканнар.

Наталья МОНГУШ,
Тываның каайлызының парлалга секретары.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нийтилетел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлеттүр килдистер — 1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9277. Чагыг 16.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккөн. Херечиледия дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация куркомитетинин типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүштейн барыш болур. Айыттылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээр авторлар боттары харылаар.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.